

зидентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/761/>.

15. Устойчивое развитие предприятия, региона, общества: инновационные подходы к обеспечению: монография / под общ. ред. О.В. Прокопенко. – Варшава: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2014. – 474 с.

Надійшла до редакції 02.09.2015 р.

Р.В. Венжега

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Інституційні трансформації – невід’ємна складова реформування системи функціонування будь-якої галузі, пов’язана з виникненням трансакційних витрат. За рахунок фінансування трансакційних витрат із державного та місцевих бюджетів має місце збільшення витратної частини бюджету, що призводить до гальмування розвитку галузі.

Інституційні зміни означають зміни інституційної структури як набору взаємопов’язаних формальних правил і неформальних обмежень, що визначають систему стимулів для економічних агентів. Інституційні зміни є засобом вирішення протиріччя між постійно мінливими умовами і факторами господарської діяльності, кон’юнктурою ринку та сформованими стійкими нормами економічної поведінки суб’єктів, обумовленої накопиченим досвідом попереднього розвитку.

Проблемам інституційних змін в економіці присвячено роботи зарубіжних (Т. Веблен [3], А. Алчіан [1], Р. Коуз [11], Д. Норт [13]), російських (С.Г. Кірдіна [8], Г.Б. Клейнер [9], А.М. Олійник [14]) та українських (І.П. Булеєв [2], Н.Ю. Брюховецька, В.П. Вишневський [4], В.М. Геєць [5], В.В. Дементьев [7], Р.Ф. Пустовіт [16]) учених.

Конкретизацію вищезазначених проблем на прикладі вугільної галузі здійснено в роботах українських науковців О.І. Амоші [12], Ю.З. Драчука, Л.Л. Стариченка [17], Д.Ю. Черватського [18].

Основоположниками теорії інституціоналізму на початку ХХ ст. були Т. Веблен (соціально-психологічний інституціоналізм), Дж. Коммонс (соціально-правовий інституціоналізм) та У. Мітчел (емпіричний інституціоналізм). У своїй праці «Теорія бездіяльного класу» (1899 р.) Т. Веблен розглядав інститут як «стереотип думки» (habit of thought). Інститут він визначав як «звичні способи реагування на стимули, створювані обставинами, що змінюються», «розповсюджений образ думки у тому, що стосується окремих відносин між суспільством та особистістю й окремого виконання ними функцій», «результат процесів, що відбувались у минулому, вони пристосовані до обставин минулого та, відповідно, не перебувають у повному розумінні з вимогами теперішнього часу» [3, с. 201].

Серед неоінституціоналістів слід відзначити підходи до проблем інституціональних змін А. Алчіана, Д. Норта, Р. Коуза. Дотримуючись еволюційної гіпотези у статті «Невизначеність, еволюція та економічна теорія» [1], А. Алчіан вважає, що «економічна система відбирає суб'єктів, які виживають: ті, хто отримав позитивний прибуток, виживають, а ті, хто зазнав збитків та збанкрутився, зникають». Це свідчить про те, що конкуренція між інститутами призводить до усунення «слабких» та виживання ефективних економічних структур. Д. Норт зазначає, що інститут – це «правила гри» в суспільстві або «...створені людиною обмежувальні рамки, що організовують взаємовідносини між людьми... задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії в політиці, соціальній сфері чи економіці» [13, с. 17].

Р. Коуз [11, с. 103] у статті «Природа фірми» вперше надав економічне визначення категорії «транзакційні витрати» та довів, що припущення про рівність нулю транзакційних витрат у дійсності слід вважати «дуже нереалістичним». Для здійснення ринкової транзакції потрібно визначити, з ким бажано укласти дану угоду, її умови, провести попередні переговори, підго-

тувати контракт про укладання даної угоди, щоб задовольнити умови всіх сторін, зібрати відомості про виконання даного контракту.

У роботах сучасних російських дослідників (Г.Б. Клейнера, С.Г. Кірдіної, А.М. Олійника) приділено значну увагу інститутам та інституційним змінам. Так, Г.Б. Клейнер [9, с. 7] вважає, що «соціально-економічні інститути не стільки будуються або конструюються, скільки вирощуються, подібно до того, як вирощується кристал», тобто вони мають життєві цикли з характерними стадіями зародження, розвитку, стагнації, ослаблення та зникнення (ліквідації). При цьому С.Г. Кірдіна [8, с. 89] під інститутом розуміє «стійкі постійно відтворювальні соціальні, правові, економічні та інші відносини, що структурують суспільне життя» та зауважує, що «базові інститути утворюють глибинні підстави соціальних взаємодій з приводу спільного проживання в рамках єдиного соціуму, що вимагає зв'язку та узгоджень між ними в трьох найважливіших сферах, що утворюють модель суспільства...економіки, політики та ідеології». А.М. Олійник [14, с. 694] визначає інституціональне середовище як «сукупність цінностей, формальних та неформальних норм, що впливають на співвідношення стимулів (корисності, моралі, афектів та примусу) в діяльності та обумовлюють досягнення мінімальної згоди між учасниками взаємодії»; та встановлює «існування конституції як на мікро- (всередині фірми, групи), так і на макрорівні».

Українські науковці І.П. Булеєв, Н.Ю. Брюховецька, В.П. Вишневський, В.В. Дементьев, В.М. Геєць підкреслюють важливу роль інституціонального середовища, що впливає на ефективність економіки. І.П. Булеєв, Н.Ю. Брюховецька [2, с. 168] стверджують, що при переході економіки від індустріального до постіндустріального (інформаційного, постеконічного та ін.) етапу розвитку істотно та якісно зростає роль і значення інституційного середовища, що реалізується за допомогою соціально-економічних державних і громадянських інститутів. На думку В.П. Вишневського та В.В. Дементьева [4, с. 53], сучасне інституціональне середовище культивує такі цінності, як егоїзм і агресивність, відповідні стратегіям індиві-

дуального захоплення економічної влади в умовах еволюційного виживання, в той час як інноваційне підприємництво засноване на кооперації і відносинах партнерства, організаційної ідентифікації. При цьому В.В. Дементьев [7, с. 65] наголошує, що «інститути виникають як форми, з одного боку, закріплення з'єднання, індивідуальних дій до спільних, з іншого – реалізації спільного в індивідуальній поведінці», а «влада є інституційною формою вертання загального до індивідуального початку, формою підпорядкування індивідуального спільному інтересу та їх гармонізації. В.М. Геєць відзначає, що в Україні не тільки не відбулося прогресивних інституційних змін, а навпаки, маємо «суперечності розвитку економіки в довгостроковій перспективі та виклики, пов'язані з формуванням інформаційного суспільства й економіки знань», «перед Україною стоїть завдання у своїй економічній політиці переорієнтуватися на підтримку як стабільності та відповідно скорочення питомих витрат на соціальні потреби, так і економічного зростання» [5, с. 11].

У зв'язку з реформуванням вугільної галузі за останні роки виникають характерні зміни в її інституціональному середовищі, що можуть як позитивно, так і негативно впливати на економічне зростання країни. За допомогою дослідження інституціональних трансформацій з урахуванням пропозицій науковців пропонується розробити механізм оптимального функціонування вугільної промисловості у середньостроковій перспективі для забезпечення подальшого розвитку галузі.

Мета статті – сформулювати концептуальні положення інституційних трансформацій у вугільній промисловості України на підставі аналізу сучасного стану галузі.

У вугільній галузі через гальмування реформ неможливо запровадити ефективні інститути, а на результати роботи впливають «події минулого». Економіка України залишається монополізованою, деформованою, енергоємною та неефективною.

Ситуація в Україні дає підстави вважати, що інституційне середовище тісно корелює з культурою власників бізнесу. Так, прийняті в корпорації СКМ дивізіони стали основними форма-

ми організації в металургії, енергетиці, вугільному машинобудуванні [17, с. 40].

З інституційного погляду причиною цих негараздів є трансформація економіки не в соціально-ринкову, а у псевдоринкову олігархічну структуру, що зорієнтована на консервацію, експлуатацію та експортне спрямування колись потужних, але на сьогодні технологічно відсталих підприємств, які за безцінь у приватизаційний період перейшли до власності представників бізнесу [16]. Тому держава повинна забезпечувати надійний захист прав власності, незалежність судової влади у сфері захисту прав приватної власності та контрактних зобов'язань, провести деполітизацію бізнесу, ліквідацію бар'єрів у сфері конкуренції.

Вугільна промисловість є однією з базових галузей економіки України. Намагання попередніх урядів підтримувати «на плаву» велику кількість глибокозбиткових шахт за рахунок «розмазування» на всіх виділених дотацій при обмеженому субсидуванні технічного переоснащення навіть тих шахт, що могли стати беззбитковими, призвело до неефективного використання бюджетних коштів і в підсумку до деградації державного сектору галузі [12, с. 5].

З початком ведення бойових дій ситуація у галузі стала критичною: порушено залізничне сполучення, постачання матеріалів та гірничого обладнання на вугледобувні підприємства, знизилася розрахунки за спожиту електроенергію та відвантажену вугільну продукцію, а також зменшилися обсяги видобутку вугілля та проведення гірничих виробок. Так, державними вугледобувними підприємствами на підконтрольній уряду України території у 2014 р. видобуто 7,8 млн т рядового вугілля (на 1,1 млн т менше, ніж у 2013 р.). При цьому державна підтримка складала 4 118,3 млн грн (у 2013 р. – 5 103, 6 млн грн), у тому числі на часткове покриття витрат із собівартості готової товарної вугільної продукції – 4 061,2 млн грн, що на 853 млн грн менше рівня 2013 р., а збиток від виробництва вугільної продукції зменшився з 5 667,6 до 4 970,9 млн грн [9]. Загалом українські шахти видобули 65 млн т вугілля, що на 22,3% менше порівняно з аналогічним періодом 2013 р. При цьому видо-

буток коксівного вугілля склав 16,1 млн т, а енергетичного – 48,9 млн т, що нижче показників попереднього року на 32 та 18,5% відповідно [17, с. 21]. Це передусім обумовлено тим, що значна частина шахт у 2014 р. припинила свою виробничо-господарську діяльність. Багато вугледобувних підприємств зазнали руйнувань комплексів поверхні, пошкоджена промислова інфраструктура, а також частина підприємств затоплені та не підлягають відновленню.

На непідконтрольній українській владі території із 131 діючої шахти розташована 81 (62%), у тому числі 62 шахти (67%) державного сектору і 19 (50%) – недержавного [17, с. 20].

Основними проблемами розвитку державного сектору вугільної промисловості є: обмеженість державної підтримки на часткове покриття витрат із собівартості готової товарної продукції та технічне переоснащення і низька інвестиційна привабливість; складність вирішення соціальних питань при реформуванні вугледобувних підприємств; невідповідність стану гірничого господарства шахт і технічного рівня виробництва складності гірничо-геологічних умов і сучасним досягненням науково-технічного прогресу; низькі ціни на вітчизняне вугілля, що робить продукцію неконкурентоспроможною (ціни на третину нижчі за імпорتنу сировину); дефіцит кваліфікованих трудових кадрів у галузі; недосконалість нормативно-правової бази для стимулювання шахтарської праці, збільшення продуктивності праці робітників з видобутку вугілля; недостатність власних коштів на покриття витрат виробництва; низький рівень інноваційного потенціалу [10].

Вищезазначеним проблемам сприяє низка чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру [10].

Об'єктивними чинниками гальмування розвитку галузі є: складність гірничо-геологічних умов видобутку вугілля (закритий спосіб видобутку вугілля); недосконалість цінової та тарифної політики; path dependence (стереотипи мислення, традиції організації, бізнесу); втрата кадрового потенціалу вугільної галузі й невідповідність рівня професійної підготовки працівників потребам інноваційного розвитку виробництва; відсутність альтернативних робочих місць у регіонах; відсутність механізму

стимулювання впровадження сучасної високопродуктивної видобувної техніки.

Суб'єктивні чинники пов'язані з відсутністю необхідного законодавчого забезпечення функціонування вугільної промисловості; недостатнім фінансуванням реальних програм розвитку і реструктуризації галузі; низьким рівнем заробітної плати та зменшенням престижності шахтарської праці; неефективністю менеджменту підприємств та корумпованістю у галузі.

Шляхами вирішення зазначених проблем є реформування галузі: поступове зменшення державної підтримки; приватизація, передача в оренду або концесію перспективних вугільних підприємств.

Шахтний фонд України необхідно розподілити за групами на перспективні та неперспективні шахти [10; 12, с.7].

Р. Коуз зазначає, що головними характеристиками структури (організації) промисловості є розмір підприємств і наявність у них вертикальної інтеграції [11, с. 54]. Тобто перспективні вугільні підприємства після приватизації доцільно включати до складу корпорацій.

Перспективні шахти мають значний обсяг запасів, що підлягають видобутку з найменшими витратами та перспективи виходу в найкоротші терміни на беззбитковий рівень виробництва.

Неперспективні шахти доцільно поділити на дві підгрупи: шахти, що підлягають консервації: перші – з перетворенням на водовідкачувальні станції (у разі потреби за гідрогеологічними висновками); другі – для збереження можливості подальшої реконструкції з послідовним виходом на беззбиткову роботу; треті – для тимчасового заощадження коштів на їх ліквідацію;

шахти, що підлягають ліквідації: перші – найбільш зруйновані, занедбані та збиткові шахти, що потребують значних витрат на відновлення; другі – шахти, які відпрацьовують залишкові обсяги промислових запасів; треті – не мають можливості на відновлення навіть за наявності значних капітальних інвестицій.

Перехід від оптового ринку вугілля до укладання прямих договорів між виробниками та споживачами і впровадження

біржової (аукціонної) торгівлі вугіллям забезпечуватиме стимулювання конкуренції на підприємствах галузі [12, с. 8].

Українські фахівці пропонують на базі відповідних підрозділів Міністерства енергетики та вугільної промисловості України створити державну акціонерну вугільну компанію, передавши їй функції безпосереднього управління підприємствами або створення на базі існуючих підприємств регіональних державних акціонерних компаній на рівні областей, що дає можливість цим підприємствам самостійно здійснювати політику відносно державних підприємств у разі надання певної суми державного фінансування для них [12, с. 8]. На Донбасі вже триває процес формування державного вугільного холдингу на базі підприємств вугільної галузі. Державні кошти можуть направлятися на дотування, субсидування технічного переоснащення і реконструкції шахт, фінансування виведення з експлуатації вугледобувних підприємств тощо. Зазначений сценарій можна вважати ефективним при перехідному періоді в реформуванні вугільної галузі.

Обсяг видобутку вугілля державними підприємствами Донбасу (23 шахти: 15 – у Донецькій області та 8 – у Луганській) наведено в табл. 1.

За даними табл. 1 у Донецькій області тільки ДП «Селидіввугілля», до складу якого входять 4 підприємства, у 2014 р. має обсяг видобутку майже 1,3 млн т (на 81% за рахунок шахти 1/3 «Новгородівська» – 635,9 тис. т і шахти «Росія» – 404,4 тис. т). У 2015 р. планується збільшити обсяг видобутку на шахті 1/3 «Новгородівська» на 214,1 тис. т, а на шахті «Росія» – залишити на рівні 400 тис. т на рік. На ДП «Красноармійськвугілля» у 2014 р. шахта ім. О.Г. Стаханова забезпечувала 84% річного видобутку, а в 2015 р. за прогнозом повинна видобувати до 1 млн т, інші 3 шахти є неефективними. Конкурентні переваги у видобутку вугілля також мають ДП Шахтоуправління «Південнодонбаське №1», ДП Шахта «Південнодонбаська №3 ім. М.С. Сургая» та ДП Вугільна компанія «Краснолиманська». У Луганській області тільки шахта ім. Д.Ф. Мельникова, що входить до складу ПАТ «Лисичанськвугілля», має перспективи подальшого розвитку з видобутком у 2014 р. 570,1 тис. т

(88% від загального обсягу), а в 2015 р. планується збільшення на 185,9 тис. т.

Таблиця 1

Обсяг видобутку вугілля державними підприємствами Донбасу, тис. т¹

Підприємства	2012	2013	2014	2015 (прогноз *)
<i>Донецька область</i>				
ДП «Дзержинськвугілля»	500,5	547,7	341,9	402,5
ДП «Селидіввугілля»	1850,8	2160,5	1283,9	1885,0
ДП «Красноармійськвугілля»	925,9	611,4	648,5	1239,0
ДП Шахтоуправління «Південнодонбаське №1»	1015,0	954,0	890,0	890,0
ДП Шахта «Південнодонбаська №3 ім. М.С. Сургая»**	912,1	460,0	721,3	755,0
ДП Вугільна компанія «Краснолиманська»	1385,0	1404,3	930,0	675,0
<i>Луганська область</i>				
ДП «Первомайськвугілля»***	632,4	357,6	273,7	895,0
ПАТ «Лисичанськвугілля»	670,0	522,2	645,0	1000,0

¹ Складено автором за даними підприємств, що входять до складу ДП, ПАТ [6].

* Прогноз за даними підприємств, що входять до складу ДП, ПАТ.

** Раніше входила до ДП «ДВЕК».

*** Без урахування 2 шахт, зруйнованих за період ведення бойових дій.

За чистою виручкою без ПДВ перспективними також вважаються вищезазначені підприємства. Зокрема, серед них у 2014 р. на шахті 1/3 «Новгородівська» цей показник складав 252,3 млн грн, на шахті «Росія» – 156,4 млн грн (ДП «Селидіввугілля»); на шахті ім. О.Г. Стаханова ДП «Красноармійськвугілля» – 304,0 млн грн, у Донецькій області та на шахті ім. Д.Ф. Мельникова ПАТ «Лисичанськвугілля» – 129,7 млн грн. За іншими підприємствами дані наведено в табл. 2.

На рис. 1 чиста виручка без ПДВ на 1 т видобутого вугілля державними підприємствами Донбасу складає приблизно 350-450 грн/т, максимальне значення (537,09 грн/т) зафіксовано у 2014 р. на ДП «Красноармійськвугілля», а мінімальне (219,84 грн/т) – у ПАТ «Лисичанськвугілля». Це свідчить про те, що держава повинна надавати короткострокову підтримку на період реформування галузі, щоб зазначені вугільні підприємства з найбільш сприятливими умовами господарювання мали перспективи виходу на бездотаційний і самоокупний режим діяль-

ності з подальшою приватизацією, передачею в оренду або концесію цих підприємств.

Таблиця 2

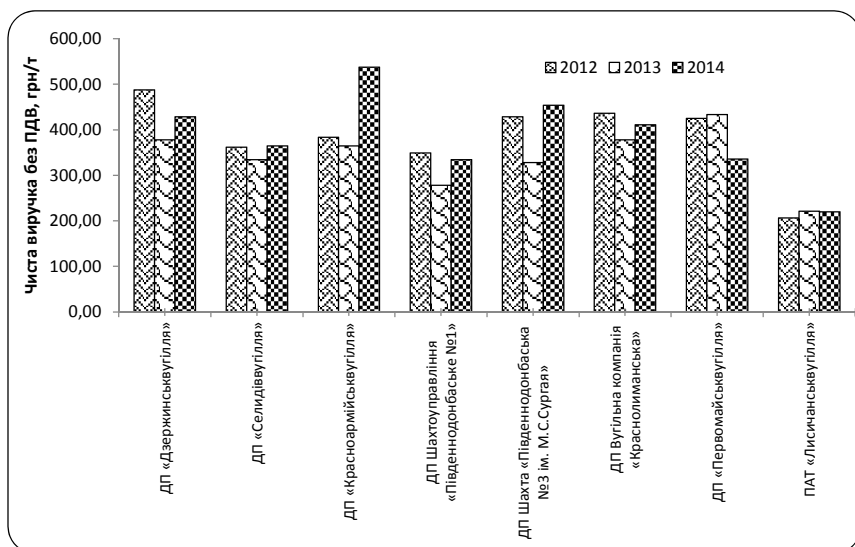
Чиста виручка без ПДВ державних підприємств Донбасу,
млн грн¹

Підприємства	2012	2013	2014
<i>Донецька область</i>			
ДП «Дзержинськвугілля»	244,1	206,8	146,4
ДП «Селидіввугілля»	669,4	722,8	468,4
ДП «Красноармійськвугілля»	355,1	222,8	348,3
ДП Шахтоуправління «Південнодонбаське №1»	354,4	265,1	297,3
ДП Шахта «Південнодонбаська №3 ім. М.С. Сургая»*	391,0	151,0	327,1
ДП Вугільна компанія «Краснолиманська»	603,9	530,6	382
<i>Луганська область</i>			
ДП «Первомайськвугілля»**	268,7	155,0	91,9
ПАТ «Лисичанськвугілля»	138,5	115,5	141,8

¹ Складено автором за даними підприємств, що входять до складу ДП, ПАТ [6].

* Раніше входила до ДП «ДВЕК».

** Без урахування 2 шахт, зруйнованих за період ведення бойових дій.

Рис. 1. Чиста виручка без ПДВ на 1 т видобутого вугілля державними підприємствами Донбасу

За проектом Концепції Державної цільової економічної програми реформування вугільної промисловості на 2015-2020 рр. передбачається розгляд трьох варіантів розв'язання проблем вугільної галузі [10].

Перший варіант передбачає залишення існуючої ситуації (обмеженість державної підтримки на часткове покриття витрат із собівартості та відсутність державної підтримки на технічне переоснащення). Перевагами є економія коштів державного бюджету, які протягом п'яти років спрямовуються лише на охорону праці; захист навколишнього середовища; реструктуризація вугільної промисловості та соціальна підтримка працівників, що вивільняються. Негативними рисами є зниження інвестиційної привабливості вугледобувних підприємств; зменшення обсягів видобутку вугілля, необхідних для забезпечення достатнього рівня енергетичної безпеки держави; зростання заборгованості із заробітної плати; відсутність державних соціальних гарантій для шахтарів, що може призвести до виникнення складних соціальних й екологічних проблем у вугледобувних регіонах, у результаті чого можливе хаотичне припинення виробничої діяльності підприємств вугільної промисловості та затоплення шахт, що несе в собі екологічну катастрофу. Цей варіант вирішення проблеми є неефективним, тому що виникають одразу проблеми соціального, екологічного характеру, а перспективні підприємства залишаються без потенційних інвесторів.

За другим варіантом передбачена державна підтримка підприємств вугільної промисловості у повному обсязі на часткове покриття витрат із собівартості, без фінансування технічного переоснащення та можливістю залучення кредитів інвестора під державні гарантії. Перевагою цього варіанта є збереження основних фондів, обсягів видобутку вугілля, кадрового потенціалу; відсутність соціального вибуху. Недоліки – збільшення навантаження на державний бюджет на постійній основі; відсутність стимулу нарощування видобутку вугілля та реформування вугільної галузі; неможливість виходу на беззбитковий рівень та низька інвестиційна привабливість вугледобувних підприємств; ризики щодо реальної можливості повернення кредитів.

Третій оптимальний сценарій полягає у здійсненні ефективного реформування вугільної галузі – короткострокове надання державної підтримки на: часткове покриття витрат із собівартості; технічне оснащення та будівництво об'єктів вугледобувних підприємств; охорону праці; ліквідацію та консервацію для забезпечення виведення ряду вугільних підприємств на беззбитковий рівень роботи. Реалізація цього варіанта забезпечить створення бази для залучення приватних інвестицій у розвиток вугледобувних підприємств із наступною їх приватизацією. Це дозволить оновити основні фонди підприємств, зберегти кадровий потенціал у галузі, збільшити обсяги видобутку вугілля. Основним ризиком цього підходу є залежність термінів технічного переоснащення, ліквідації та консервації вугледобувних підприємств від стабільного та в повному обсязі фінансування.

Програма реформування вугільної промисловості на 2015-2020 рр. дозволяє забезпечити створення привабливих умов для приватизації підприємств, оптимізацію державної підтримки вугільної галузі, зниження собівартості видобутку вугільної продукції, скорочення чисельності адміністративного персоналу на підприємствах вугільної галузі та частини непрофільних і допоміжних підприємств на всіх етапах оптимізації їх роботи, повне забезпечення зростаючих потреб національної економіки якісною вугільною продукцією при максимальному рівні промислової та екологічної безпеки, виконання соціальних пільг та гарантій для працівників підприємств вугільної галузі, ліквідацію або консервацію підприємств вугільної галузі за умови виконання заходів, визначених Концепцією системи соціальної підтримки працівників підприємств вугільної галузі та населення територій, на яких розташовані вугледобувні та вуглепереробні підприємства, що перебувають у стадії ліквідації (консервації).

У сфері модернізації шахтного фонду треба не тільки впроваджувати високопродуктивну техніку та провідні технології, але і працювати над створенням і використанням принципово нових засобів виймання вугілля в унікальних за складністю умовах українських родовищ, що з часом можуть бути затребуваними на світовому ринку, а також розглядати варіанти

щодо доцільності видобутку шахтного метану з вугільних пластів та його подальшої утилізації, як альтернативне джерело електроенергії для виробничих потреб. Створення інноваційного (венчурного) фонду з відповідними механізмами комерціалізації науково-технічних розробок за участю держави та приватного бізнесу на умовах державно-приватного партнерства буде сприяти ефективному розвитку галузі та скороченню трансакційних витрат. Імпорт якісного і за прийнятною ціною вугілля, що зараз становить відчутну частку паливно-енергетичного комплексу, має стати суттєвою складовою енергетичної політики, для чого слід розвивати відповідну інфраструктуру (глибоководні порти, залізничне сполучення) [12, с. 9].

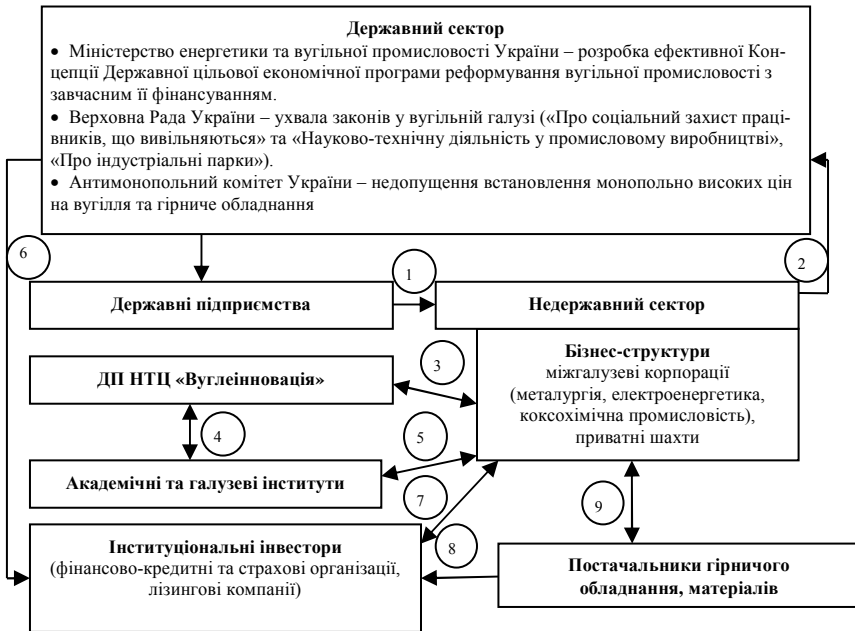
Серед заходів виділено збереження зайнятості кваліфікованих працівників на цих підприємствах, сприяння розвитку малого бізнесу як підґрунтя для диверсифікації економіки регіонів на територіях, де розташовані підприємства вугільної галузі, залучення працівників, що вивільняються, до підприємницької діяльності шляхом навчання основам ведення бізнесу, створення робочих місць в аграрному секторі економіки в цих регіонах, організацію надання послуг з працевлаштування та сприяння добровільному переселенню сімей працівників, які втратили роботу, до іншої місцевості з метою працевлаштування, забезпечення адресної допомоги і соціальної підтримки вивільненим працівникам, вдосконалення системи підготовки, перепідготовки (для суміжних галузей промисловості) та підвищення кваліфікації у професійно-технічних навчальних закладах та на виробництві для реалізації принципу навчання впродовж життя [15].

Українські вчені приділяють увагу моделі інституції інновацій для забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі. Ця модель є поєднанням двох економіко-соціальних інституцій: вугледобувного комплексу та інноваційно-венчурного бізнесу, які дозволяють при переході галузі на інноваційний шлях розвитку забезпечити взаємодію між органами державної та місцевої влади, підприємствами вугледобувного комплексу й організаціями науково-технічної сфери на користь прискореного використання досягнень науки і технологій. Інституція інновацій

має разом з місцевими органами влади вирішити питання щодо можливого відновлення роботи окремих підприємств, які були містоутворюючими, реформування або навіть відродження соціальної інфраструктури шахтарських містечок, особливо монофункціональних [17, с. 60]. Наведену пропозицію можна розглядати як складову системи заходів соціальної підтримки працівників вугледобувних підприємств. Іншою ефективною пропозицією є індустріальний парк на базі вугільної шахти – це оболонкова управляюча компанія, власник бренду та гарант економічних інтересів власників індустріального парку. До робочого тіла відносять компанії спеціального призначення для реалізації конкретних проектів, нового напрямку бізнесу, фірми-агенти підприємницьких структур. Компанії можуть спеціалізуватися на видобутку корисних копалин, генерації енергії, енергопостачанні, підйому, транспорті, водовідливу, вентиляції, а машини й устаткування шахти можуть бути орендовані, продані, а їх обслуговування може бути передане в аутсорсинг чи переведене на договір підряду [17, с. 32; 18, с. 76].

З 2021 р. передбачено припинити державну підтримку вугільної галузі, крім державної підтримки для цілей водовідливу й охорони навколишнього природного середовища. Орієнтований обсяг фінансування Програми складає 27 158,0 млн грн, у тому числі з державного бюджету – 11 385,5 млн грн. Фінансування часткового покриття витрат щодо собівартості вугільної продукції, будівництва та технічного переоснащення вугледобувних підприємств буде припинено після 2016 р. При цьому збільшення видобутку вугілля по перспективних шахтах на 80% забезпечить зростання продуктивності праці робітників з видобутку в 1,8 раза, а також зменшення собівартості 1 т готової товарної вугільної продукції на 40% [10].

На рис. 2 наведено запропонований інституціональний механізм трансформацій у вугільній промисловості України, що включає оптимальний варіант взаємовідносин між державним сектором економіки та бізнес-структурами за участю інституційних інвесторів, наукових установ, посередницьких компаній. Дана схема взаємозв'язку інституцій сприятиме залученню інвестицій до вугільної галузі та слугуватиме збільшенню кілько-

1	Перехід державних підприємств до приватної власності, передача в оренду або концесію, ліквідація неперспективних підприємств (з незначними запасами вугілля та високою собівартістю на його видобуток)
2	Поповнення Держбюджету від продажу держпідприємств шляхом здійснення ефективної реформи у вугільній галузі
3	Взаємозв'язок між бізнес-структурами та ДП НТЦ «Вуглеінновація» для виготовлення конкурентоспроможної продукції
4	Взаємозв'язок між ДП НТЦ «Вуглеінновація» та академічними й галузевими інститутами у сфері фундаментальних і прикладних досліджень у галузі
5	Зв'язок приватних промислових підприємств із науковими установами для досягнення ефективної роботи, інноваційної продукції та безпеки виробництва
6	Надання певних пільг, встановлених законодавством, для ефективного кредитування галузей промисловості України у перехідний період із чітко визначеними державою організаціями та компаніями (за рахунок допомоги з боку міжнародних експертів та фондів), а також розробки механізму щодо формування індустріальних парків
7	Кредитування за низькими відсотковими ставками, надання послуг з лізингу та якісного страхування працівників промислових підприємств
8	Посередницькі послуги між фінансово-кредитними організаціями та постачальниками гірничого обладнання для оформлення угод щодо купівлі-продажу
9	Купівля-продаж або ремонт устаткування підприємствами на взаємовигідних умовах

Рис. 2. Інституціональний механізм трансформацій вугільної промисловості України (розроблено автором)

сті науково-технічних розробок за цим напрямом дослідження у середньостроковій перспективі, що дозволить підвищити ефективність виробництва, конкурентоспроможності продукції та впровадження інноваційних технологій.

Висновки. Концептуальними положеннями інституційних трансформацій у вугільній галузі є: розподіл шахт на перспективні та неперспективні, що підлягають консервації або ліквідації; розробка підходів до оцінки стійкості вугільних підприємств за економічними показниками; короткострокова державна підтримка галузі (створення на базі вугільних підприємств державних акціонерних компаній за регіонами, що будуть складатися з перспективних вугільних підприємств); кредитування галузі у перехідний період визначеними державою організаціями та компаніями (інституційними інвесторами) за рахунок допомоги з боку міжнародних експертів та фондів; чітке формування обсягів фінансування галузі на часткове покриття витрат щодо собівартості готової товарної продукції, технічного переоснащення і реконструкції шахт, охорону праці та захист навколишнього середовища; розробка програми сприяння зайнятості населення у шахтарських містечках (залучення працівників до підприємницької діяльності, навчання основам ведення бізнесу, перепідготовка осіб у професійно-технічних навчальних закладах та на виробництві для суміжних галузей промисловості, аграрного сектору економіки, забезпечення адресної допомоги та соціальної підтримки вивільненим працівникам, розширення в індустріальних регіонах робочих місць для ведення малого та середнього бізнесу); зосередження органів влади та бізнесу на перспективних проектах з видобутку шахтного метану з вугільних пластів; при переході перспективних державних підприємств до недержавного сектору сприяння комерціалізації науково-технічних розробок щодо впровадження інновацій у галузь (формування індустріальних парків на базі вугільних шахт у бізнес-структурах); створення «прозорого» механізму взаєморозрахунків між постачальниками гірничого обладнання, матеріалів із недержавним сектором шляхом залучення інституційних інвесторів; орієнтація економіки на імпорт

якісного та за прийнятною ціною вугілля, що дозволятиме розвивати залізничне сполучення, глибоководні порти.

Розробка дієвих інституціональних та фінансових механізмів реалізації зазначених заходів буде перспективою наукових досліджень за даним напрямом.

Література

1. Алчиан А. Неопределенность, эволюция и экономическая теория [Электронный ресурс] / А. Алчиан. – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/985/692/1219/section3_istoki.pdf.

2. Булеев И.П. Институты социальной ответственности как фактор стабильности экономики / И.П. Булеев, Н.Е. Брюховецкая // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2009. – Вип. 37-1. – С. 162-169.

3. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ.; под общ. ред. В.В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1986. – 367 с.

4. Вишневский В. Инновации, институты и эволюция / В. Вишневский, В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 41-62.

5. Геєць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний спектр) / В.М. Геєць // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 11-23.

6. Запрошення потенційних інвесторів до участі в тендері для придбання активів вугільновидобувної галузі, що перебувають у державній власності: перелік шахт / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245017933.

7. Институциональные проблемы эффективного государства: монография / под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк: ДонНТУ, 2011. – 372 с.

8. Кирдина С.Г. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С.Г. Кирдина // Вопросы экономики. – 2004. – №10. – С. 89-98.

9. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

10. Концепція Державної цільової економічної програми реформування вугільної промисловості на 2015-2020 роки (Проект) / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245027382.

11. Коуз Р. Фирма, рынок, право / Р. Коуз. – М.: Дело Ltd, «Catallaxy», 1993. – 192 с.

12. Методичні рекомендації щодо розроблення програми відновлення та модернізації вугільної промисловості / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський, Ю.З. Драчук, О.С. Сердюк; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 46 с.

13. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.

14. Олейник А.Н. Институциональная экономика / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 703 с.

15. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення системи соціальної підтримки працівників підприємств вугільної галузі та населення територій, на яких розміщуються вугледобувні та вуглепереробні підприємства, що перебувають у стадії ліквідації (консервації) [Електронний ресурс] // Розпорядження Кабінету Міністрів України. – 2013. – №353-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-353-2013-%D1%80/paran9#n9>.

16. Пустовіт Р. Ф. Інституційні перешкоди і чинники національного економічного зростання [Електронний ресурс] / Р. Ф. Пустовіт // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір / НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2013. – Вип. 1 (99). – Режим доступу: <http://cibs.ck.ua/rs/scien/spub/pustoviyt12.pdf>.

17. Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки / А.І. Ка-

банов, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський, Ю.З. Драчук та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2015. – 136 с.

18. Ильяшов М.А. Трехмерные индустриальные парки: определение, особенности и направления развития / М.А. Ильяшов, В.В. Левит, Д.Ю. Череватский // Экономика промисловості. – 2015. – №1 (69). – С. 74-83.

Надійшла до редакції 01.09.2015 р.

С.А. Волкогон

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЛОГОВЫХ ОРГАНОВ ПРИ СТИМУЛИРОВАНИИ МАЛОГО БИЗНЕСА РЕГИОНА

Формирование налоговой политики стимулирования развития малого бизнеса региона требует сбора и обработки значительных объемов информации. Основными субъектами при этом являются налоговые органы, которые в процессе администрирования налогообложения субъектов регионального малого бизнеса собирают первичную информацию и осуществляют ее обработку для обоснования принимаемых решений как на уровне региона, так и на уровне всей страны. Сбор, обработка и применение необходимой для разработки налоговой политики информации, учитывая ее объемы и требуемую скорость работы, невозможны без широкого использования соответствующего информационного обеспечения. При этом под информационным обеспечением имеются в виду не только универсальные и специализированные программные комплексы, но и методы осуществления бизнес-процессов, связанных с администрированием налогообложения субъектов малого бизнеса региона. Разработка информационного обеспечения деятельности налоговых органов при стимулировании развития малого бизнеса региона подразумевает формализацию соответствующих биз-